

De psychologie van de camera

Welk effect heeft een camera op ons gevoel van veiligheid op straat? Gaan we ons netter gedragen als we in beeld zijn? In de serie 'Psychologie van de straat' gaf ik daar een college over in Pakhuis de Zwijger. Voor iedereen die er niet bij kon zijn heb ik mijn verhaal uitgeschreven.

Sander Flight¹ 22 september 2016

De camera is normaal geworden

Ik ben zes jaar geleden verhuisd naar een buurt met cameratoezicht. Het duurde ruim een maand voordat ik me realiseerde dat ik elke keer als ik de deur uit ging in beeld was. Wat daar zo bijzonder aan is? Ik heb al vijftien jaar de beroepsdeformatie dat ik altijd kijk of er een camera hangt – waar ik ook kom. Als er een camera hangt, maak ik daar een foto van. Ik heb letterlijk duizenden foto's van camera's op straat. Dat ik in mijn eigen buurt recht onder een camera kon staan zonder me dat te realiseren, was dus vrij bizar. Blijkbaar kan een camera wegvallen in de drukte van het straatbeeld. Het was voor mij de *eye-opener* van het jaar. Camera's zijn net als behang: het is er wel, maar je ziet het niet bewust.

Net als ik zijn de meeste Nederlanders in een relatief korte periode van zo'n twintig jaar gewend aan camera's op straat. De eerste gemeentelijke camera's werden rond 1995 in gebruik genomen in Nederland en sindsdien is het een normaal verschijnsel geworden in uitgaanscentra, winkelstraten en zelfs in woonwijken. En juist dat 'normale' is interessant voor mij als onderzoeker. Het was namelijk nooit de bedoeling dat camera's normaal zouden worden: ze moesten juist heel erg opvallen zodat mensen zich er veiliger door zouden gaan voelen en zodat boeven zich beter zouden gaan gedragen. Maar als niemand de camera's nog bewust ziet: werken ze dan nog wel?

Veel gemeenten denken blijkbaar van wel: in 2015 gingen er veertig nieuwe gemeentelijke cameraprojecten van start en voor 2016 staat de teller op 27 nieuwe cameraprojecten. Cameratoezicht is kennelijk nog steeds een aantrekkelijk instrument om iets aan de veiligheid op straat te doen. In dit verhaal ga ik op zoek naar de psychologie van de camera.

Utopie en dystopie

Eerst een stukje theorie voordat we de praktijk in duiken. Er is al heel veel geschreven over cameratoezicht: zowel door voorstanders als tegenstanders. Ik vat hun redeneringen even heel kort samen. Voorstanders van cameratoezicht verwachten mooie resultaten van cameratoezicht: minder criminaliteit en overlast en een groter veiligheidsgevoel. En als het toch mis mocht gaan, hebben we altijd de beelden nog. Dit noem ik het 'utopische' beeld van cameratoezicht: een optimistische visie op een veilige wereld waarin iedereen braaf en lief is voor anderen omdat de camera overal over waakt.

Er zijn ook mensen die meer nadelen zien: privacyschending, schijnveiligheid, stigmatisering van buurten en uitsluiting van burgers op basis van hun uiterlijk. Big Brother speelt vaak een rol in deze verhalen en daarom noem ik dit een 'dystopische' opvatting van cameratoezicht. Als je overal camera's ophangt verandert de wereld in een koude en harde controlemaatschappij waar de overheid met behulp van techniek de orde handhaaft: een politiestaat.

Omdat we inmiddels zo'n twintig jaar ervaring hebben met camera's op straat, kunnen we de balans opmaken om te zien wie er gelijk heeft gekregen. Beide kampen hebben ongelijk gekregen – dat is in elk geval mijn overtuiging op basis van empirische onderzoeken in binnen- en buitenland die ik hieronder zal bespreken.

Vreemde ogen dwingen

Maar eerst nog even kort over Big Brother: wie was dat ook alweer? Big Brother was de *bad guy* in het boek *1984* van George Orwell. Big Brother is de alziende overheid die alle burgers onder controle probeert te krijgen. Niet alleen wat ze doen en wat ze zeggen, maar ook wat ze denken. Sterker nog: vooral wat ze denken. Dat blijkt een fikse uitdaging te zijn. Het is niet eenvoudig om onder de huid van de onderdanen te kruipen en daar worden dan ook, naast een niet aflatende hoeveelheid propaganda die over iedereen wordt uitgestort, allerlei subtielere instrumenten en martelwerktuigen voor ingezet. Eén briljante uitvinding van Big Brother zijn de *telescreens* die in elke kamer, in elk huis, op elke verdieping van elke flat en op elke straathoek hangen. Op die telescreens is continu overheidspropaganda te zien ter lering en vermaak van de burgers ('Ons geweldige leger heeft een veldslag gewonnen! Maar de oorlog gaat door!'). Tegelijkertijd zijn de schermen ook een venster voor de overheid om te zien of mensen zich wel netjes gedragen. En als het Big Brother niet aanstaat wat hij ziet, kan hij je streng toespreken via het scherm. Er zijn te weinig Big Brother medewerkers om iedereen de hele tijd te bekijken. Maar dat maakt niet uit, want het meest intimiderende van deze Big Brother 'achter de schermen' is dat je niet kunt zien óf hij mee zit te kijken. En dus kan je je maar beter altijd netjes gedragen.

Er is veel wetenschappelijke steun voor de gedachte dat mensen zich netter gaan gedragen als ze bekeken worden. En het is logisch dat een camera hetzelfde effect kan hebben. Dat is een van de redenen waarom er camera's op straat worden opgehangen. Ze moeten hetzelfde corrigerende effect hebben als Big Brother. We zeggen dan dingen als: "Criminelen zullen zich wel twee keer bedenken voordat ze onder het oog van een camera iemand beroven of in elkaar slaan".

Camera's kan je veel makkelijker aan-schaffen dan extra agenten. Ze hebben ook als groot voordeel boven gewone agenten dat ze 24 uur per dag, 7 dagen per week, 365 dagen per jaar op dezelfde plek kunnen blijven staan om toezicht te houden. Om de impact van de camera nog groter te maken worden er aan de randen van het cameragebied informatieborden geplaatst. Soms zijn die heel subtiel en bijna onzichtbaar. Dat is vreemd (en daar kom ik hieronder op terug). Maar soms maken ze handig gebruik van de tips die George Orwell in zijn boek gaf. Ik zie in elk geval regelmatig indringende ogen op dat soort informatieborden staan.

Cameramildheid

"Het was het eerste wat ik zag toen ik de gordijnen opendeed: een aluminium paal, schuin voor mijn huis. Die stond er gisteren nog niet." Zo ontdekte Jonathan van het Reve dat er een camera voor zijn deur werd geplaatst. Hij schreef vervolgens een interessant artikel in *De Volkskrant*² over zijn zoektocht naar meer informatie. Hij wilde er

namelijk alles van weten: van wie is die camera, wat doen ze met de beelden, kijken ze *live* mee, hoe lang bewaren ze de beelden? Hij kreeg geen glashedere antwoorden en ook dat intrigeerde hem mateloos. Maar een jaar later verhuisde hij naar een andere buurt en toen realiseerde hij zich dat zijn oorspronkelijke opwinding over de camera was verdwenen. Hij noemde dat 'cameramildheid'.

Er zijn meer mensen die kampen met cameramildheid – misschien hebben we er allemaal een beetje last van. We vinden cameramildheid in elk geval terug in diverse onderzoeksrapporten waarin op basis van enquêtes wordt beschreven hoe mensen over cameratoezicht denken. Aan het begin van elk nieuw cameraproject zijn de verschillen tussen de voor- en tegenstanders meestal groot. Een jaar later, als de camera's er eenmaal hangen, zie je dat de scherpe kantjes er vanaf zijn gesleten: de tegenstanders worden minder extreem en de voorstanders ook. Iedereen heeft dan namelijk aan den lijve kunnen ondervinden dat de wereld niet compleet is veranderd. Jammer voor de voorstanders die hoopten dat hun wijk zou veranderen in een walhalla met alleen maar nette en aardige mensen die met z'n allen een fijne dag proberen te hebben. Er wordt nog steeds wel eens ingebroken en er zijn nog steeds mensen die hun auto dubbel parkeren of huisvuil op straat aanbieden op dagen dat dat niet mag.

Maar ook voor de oorspronkelijke tegenstanders blijkt de realiteit minder zwart te zijn dan de nachtmerrie die ze vreesden. Het leven ging gewoon z'n gangetje in hun straat. Er waren geen schandalen met camerabeelden die voor grof geld werden doorverkocht aan een televisiezender. En jochies met capuchons op scooters werden niet preventief geweerd aan de rand van het cameragebied. Met die verwachte negatieve stigmatisering van de buurt viel het achteraf ook wel mee.

De cameramildheid is niet gigantisch groot, maar het effect is wel degelijk zichtbaar. We zien het bijvoorbeeld in de enquêtes die werden gehouden onder bezoekers van de Amsterdamse Wallen: "Vindt u cameratoezicht een schending van de privacy?" In het jaar voordat de camera's werden geplaatst was 42 procent die mening toegedaan. Een jaar later – toen de camera's er al hingen – stelden we de vraag opnieuw en toen was nog maar 19 procent het ermee eens. Nog een voorbeeld. Op de Nieuwendijk, ook in Amsterdam, werd aan bewoners gevraagd of zij dachten dat camera's de veiligheid op straat kunnen vergroten. Een jaar voordat de camera's er kwamen was ruim de helft, namelijk 57%, daarvan overtuigd. Een jaar later was het gedaald naar 42%.

Opinies zijn zacht

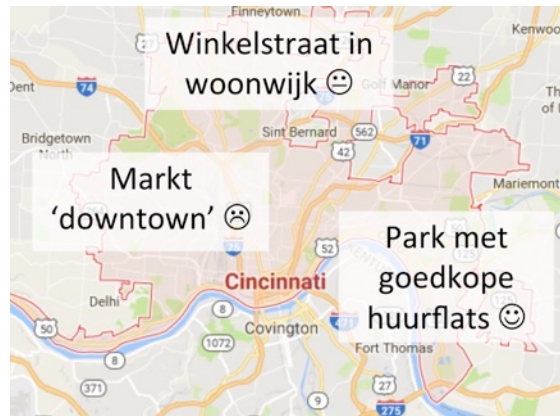
Antwoorden die mensen in enquêtes geven op vragen over cameratoezicht blijken niet erg 'hard' en uitgekristalliseerd. Dat betekent dat ze ook kunnen worden beïnvloed door gekleurde vragen te stellen. In Engeland is dat uitgetoet. Enquêteurs vroegen aan een grote groep willekeurige voorbijgangers "Vindt u cameratoezicht een goed of een slecht idee?" Ongeveer de helft vond cameratoezicht een goed idee: 56 procent. Maar als ze een *leading question* stelden, waren de resultaten totaal anders. Bijvoorbeeld: "Dankzij cameratoezicht worden er veel vermiste kinderen teruggevonden. Vindt u cameratoezicht een goed of een slecht idee?" Als je dat soort vragen stelt vindt bijna iedereen het een goed idee: 91 procent.³

Dat laat zien dat resultaten van enquêtes geen 'harde cijfers' opleveren, maar opvattingen die sterk afhangen van de rest van de vragen. Wat mensen aan de telefoon zeggen of op een vragenlijst invullen kan dus ook iets heel anders zijn dan wat ze daadwerkelijk doen. Als je wilt weten wat het effect van camera's op gedrag is zal je dus iets anders dan een vragenlijst moeten gebruiken als onderzoeksinstrument.

Andere wijk, andere effecten

Dat deden ze in Cincinnati in de Verenigde Staten. Daar kozen ze niet voor enquêtes, maar voor het observeren van mensen met behulp van verborgen camera's. Net als biologen die de sociale interacties binnen een troep gorilla's bestuderen. En dat leverde interessante resultaten op. Het onderzoek in Cincinnati is heel grondig aangepakt. Eerst werden er verborgen camera's opgehangen om het normale gedrag van mensen op straat te observeren. Daarna werden de camera's opgehangen die voor iedereen zichtbaar waren en werd het gedrag op straat opnieuw geobserveerd. De onderzoekers hebben onder andere geturfd hoe vaak mensen zich pro-sociaal of anti-sociaal gedroegen.

Het experiment werd in drie verschillende wijken gehouden: 1) een kantoorwijk 'downtown' met een straatmarkt, 2) een winkelstraat in een woonwijk en 3) in een park met goedkope huurflats.

De conclusies waren voor elke wijk anders:

- In de wijk downtown nam het anti-sociale gedrag iets toe: er werd meer rondgehangen, gedronken, gebedeld en gedeald op straat.
- In de parkwijk met goedkope huurflats nam het pro-sociale gedrag juist iets toe: mensen maakten bijvoorbeeld wat vaker een praatje met elkaar.
- In de woonwijk met de winkelstraat en de duurdere woningen veranderde helemaal niets. Daar was sowieso al nauwelijks anti-sociaal gedrag voordat de camera's werden opgehangen, dus dat kon überhaupt niet dalen.

Het ophangen van de informatiebordjes bleek trouwens meer impact te hebben op het gedrag van mensen dan het ophangen van de camera's zelf – die vielen minder op. De conclusie was in elk geval dat het effect van camera's (of eigenlijk: bordjes) per wijk verschillend was. De context van de wijk heeft blijkbaar invloed op de werking van de camera's. Soms draagt dat bij aan positieve effecten, maar soms ook aan negatieve effecten. Maar hoe die context precies werkt konden de onderzoekers nog niet zeggen.

Daar is informatie uit veel meer verschillende wijken voor nodig. Maar een conclusie die de onderzoekers wel durfden te trekken was dat mensen zich na twee maanden niets meer aantrekken van camera's. Na die twee maanden gedroegen mensen zich in alle drie de wijken namelijk weer zoals ze deden voordat de camera's er kwamen: *business as usual*.

Blijf bewegen

De onderzoekers uit Cincinnati gaven een goeie tip om te voorkomen dat camera's straatbehang worden: laat ze nooit langer dan twee maanden op dezelfde plek hangen. Verplaats de camera's regelmatig om maximaal te profiteren van het schokeffect aan het begin. En blijf continu aandacht besteden aan de camera's: maak persberichten, verspreid folders in de buurt en communiceer je suf in de lokale media.

Maar in de praktijk zien we precies het tegenovergestelde gebeuren. Camera's blijven meestal jaren hangen op exact dezelfde plek en een communicatie-campagne is meestal de sluitpost op de projectbegroting als er überhaupt al geld voor is.

Een intrigerende vraag is of dat wellicht een bewuste keuze is. Als je met een camera boeven wilt vangen, is het namelijk beter als niemand weet dat die camera er hangt. Maar dan ligt het meer voor de hand om de camera ook echt helemaal onzichtbaar te maken. Dat soort camera's is volop in ontwikkeling evenals anders kleine sensoren die waarnemen zonder te worden waargenomen.

Misschien wordt de wereld daar een stuk veiliger van en krijgen de utopisten alsnog gelijk. Misschien krijgen de dystopisten alsnog gelijk en zetten we een stap in de verkeerde richting. Of we krijgen op termijn ook last van sensormildheid. Laten we over twintig jaar de balans maar eens opmaken – ik heb wel een idee welke kant het op zal gaan.

Noten

¹ Sander Flight is zelfstandig onderzoeker en adviseur. Hij is al bijna twintig jaar bezig met alle vormen van cameratoezicht, inclusief automatische kentekenherkenning, bodycams en met aandacht voor de juridische aspecten. En in zijn vrije tijd maakt hij zoveel mogelijk foto's van camera's en informatiebordjes.

² <http://www.volkskrant.nl/archief/ik-ben-in-beeld~a3505414/>

³ Andersom werkt het trouwens niet: voorstanders worden niet ineens tegenstanders als je ze op de mogelijke nadelen van camera's attent maakt.